

УДК 316.28

Чижова Наталія

МІСЦЕ І РОЛЬ КОМУНІКАЦІЙ У КУЛЬТУРНОМУ ДІАЛОЗІ

У статті розглянуті нові підходи до проблеми комунікацій в культурному діалозі, де була спрямована на збагачення і розширення уявлень філософії діалогу. Виділено основні концепції та течії думки для розвитку філософії комунікацій в культурному діалозі.

Ключові слова: комунікація, філософія діалогу, діалог, монолог, діалогізм, філософський дискурс.

Chizhova N. The position and role of the communications in cultural dialogue

The article describes the new approaches to the problem of communication in the cultural dialogue, which was aimed at enriching and expanding notions of philosophy of dialogue. The basic concept of thought and philosophy of communication for development in the cultural dialogue.

Keywords: communication, philosophy, dialogue, dialogue, monologue, dialogism, philosophical discourse.

Чижова Н. Место и роль коммуникаций в культурном диалоге

В статье рассмотрены новые подходы к проблеме коммуникации в культурном диалоге, где была направлена на обогащение и расширение представлений философии диалога. Выделены основные концепции и течения мысли для развития философии коммуникации в культурном диалоге.

Ключевые слова: коммуникация, философия диалога, диалог, монолог, диалогизм, философский дискурс.

Вивчаючи підходи, за допомогою яких філософія ХХ століття намагалася підступитися до проблеми комунікації, не можна не оминати увагою «філософію діалогу», якій вдалося перетворитися в яскраве і впливове філософський перебіг. Серед представників цієї течії – як філософи першого рангу, такі як

М. Бубер, Е. Левінаса, М. Бахтін, так і чимало інших відомих імен – Ф. Розенцвейг, Ф. Ебнер, О. Розеншток-Хюссі, М. Біблер та ін.

Діалог послужив в історії думки першою й основною формою філософського наближення до проблеми комунікації, хоча увага до нього спочатку була зумовлена більш широкими і глибокими філософськими мотивами. Тому рецепція настанов філософії діалогу першими дослідниками комунікативних процесів була органічна й природна. Концепт комунікації, що розвивався в рамках лінгвістичного та системно-кібернетичного підходів, спочатку виходив з філософської парадигми діалогізму: модель передавача / приймача схематизувати ситуацію діалогу, в той час як багато інших парадигм тлумачення комунікації – герменевтика, філософія мови, психологія свідомості, – взагалі не виділяли передачу повідомлення як істотний момент комунікації. Якщо проблематика інтерсуб'єктивності й Alter Ego, над якою билася феноменологія, стосувалася суто гносеологічних тупиків філософії свідомості, то філософія діалогу в XX столітті претендувала на те, щоб намацати шлях подолання суб'єктивізму філософії свідомості, та формулювала свої завдання в комунікативному ключі. У той же час, різні шляхи філософського розвитку ідеї комунікації зумовили величезну прірву між підходами до неї в традиції діалогізм і в комунікативній теорії. Філософія діалогу харчувалася соками живої філософської традиції, черпаючи свої ідеї в екзистенціалізмі, онтології, герменевтиці, а також у релігійному досвіді. Теорія комунікації була відповіддю на питання, поставлені сучасністю, вона намагалася дати ключі до розуміння феномена інформаційного суспільства. Філософія діалогу займає чільне місце в сучасному філософському дискурсі, і її досягнення служать збагаченню і розширенню наших уявлень про природу комунікації [7].

У діалозі присутнє поняття двоспрямованостей, взаємності комунікації: наявність відповіді і відповідальності. На відміну від спрямованої лінійної класичної комунікативної схеми, в ньому передбачається рівність сторін, здатність поступитися частиною своєї свободи й самостійності іншому, готовність віддати іншому частину своєї повноти і самодостатності. Ідея діалогу не допомагає аналітично спростити ситуацію взаємного спілкування, а навпаки, навантажує комунікативну ситуацію масою смислів і конотацій: онтологічних, персоналістичних, екзистенціаль-

них, етичних. По суті, всі міжособистісні (особистісне значущі) взаємини вкорінені в діалозі. Можливо, це слугувало причиною того, що тема діалогу у філософському дискурсі ХХ століття не тільки сприяла розвитку філософії комунікації, але в низці випадків утворила альтернативні їй концепції та течії думки [7].

Розглядаючи діалог як «одну з форм мовлення, при якій кожен вислів прямо адресується співрозмовникові і виявляється обмеженим безпосередньо тематикою розмови» [2, с. 132]. Це визначення підкреслює важливу сторону організації діалогу як форми мовлення: наявність адресата, загальна тематика висловлювань, співрозмова. Щоб зрозуміти, як далеко сягнула наука з часу, коли було дано перше наведене визначення діалогу: «Діалог – це особлива форма спілкування з можливістю вдосконалення процесів спільного пізнання, координації дій серед колективів та досягнення справжніх соціальних змін» [10, с. 20]. Це визначення, дане в дусі соціального конструктивізму, засноване на філософії діалогу М. Бубера та теорії відкритого діалогу Д. Бома [3; 9]. За спрямованістю на зміну, відкритості оновленню і виходу в соціальний контекст воно близьке до розуміння сутності діалогу в М. Бахтіна.

Слово «діалог» походить від грецького «dialogos» і складається з двох частин: приставки «dia» «крізь, через» (а не два, як прийнято вважати) і кореня «logos» «слово, значення, мова». Першу частину терміна можна інтерпретувати як «наскрізний рух, проникнення, розмежування, розділення, взаємність» і, отже, «діалог – розділене слово, взаємна мова», тобто розмова, яку ведуть дві особи або більше осіб. На відміну від діалогу монолог (від грецьких коренів: «monos» «один» і вже відомого «logos») – це «єдине, як би ні з ким не поділене слово (мова)» [2, с. 193]. Ця етимологія викликає образ смислового потоку, поточного між людьми, серед нас і через нас, з якого може з'явитися новий сенс, нове розуміння і який оновлює і наповнює сенсом самих людей, їх життя [9].

Таке розуміння діалогу робить умовним відмінність між діалогом і монологом, оскільки навіть одна людина може вести діалог із самим собою або з іншими людьми всередині себе. Важливо лише увагу до Іншого всередині або навколо нас. Тільки тоді з'являється розділене (shared) слово, значення, сенс. Завдяки діалогу людина говорить і думає; розділене слово об'єднує, цементує будь-яке співтовариство людей. У діалозі не може бути

виграшу чи перемоги, оскільки це гра не проти один одного, а один з одним і тут головне – загальне участь і спільне досягнення (новий сенс).

Всебічне вивчення діалогу як форми існування мови ведеться з 20-х років минулого сторіччя, коли в працях Л. П. Якубинського, Л. В. Щерби, Е. Д. Поливанова, В. Н. Волошінова, В. В. Виноградова і М. Бахтіна був закладений теоретичний фундамент для всіх подальших досліджень [5]. Основні постулати теорії діалогу зводяться до такого:

1. Діалог – це форма існування мови, пов'язана з його соціальною природою і комунікативною функцією.

2. Діалогічне спілкування – це сфера прояву мовної діяльності людини.

3. Мовне спілкування у формі діалогу – це конкретне втілення мови в його специфічних засобах, певна мовна структура [5, с. 5–44].

Виділені таким чином три аспекти мови (соціальний, комунікативний, діалогічний), включають в себе значення двобічності зв'язків, характерне для спілкування; умовно його позначають як «взаємо» і «два», що підкреслює діалогічну сутність відповідних явищ [6]. Соціальна сутність мови висуває на перший план чинник адресата мовлення, бо в спілкуванні відбувається мовленнєва взаємодія принаймні двох осіб: реальність мови – це не ізольоване висловлювання, а соціальна подія мовної взаємодії, що здійснюється у висловленні», і тому реальною одиницею мови-мовлення є не ізольоване монологічне висловлювання, а взаємодія принаймні двох висловлювань, тобто діалог [1]. Соціальна природа мови виявляється повною мірою тільки через діалогічну взаємодію, тобто справжнє його функціонування в реальній дійсності. Іншими словами, як свідчить відома марксистська теза, мова виникає лише з потреби спілкування з іншими людьми. Не випадкова і лінгвістична традиція асоціювати термін комунікація з діалогом [4, с. 491]. Цю думку підкреслювали багато лінгвістів і філософів, починаючи з В. фон Гумбольдта: «Людина розуміє самого себе не інакше, як упевнилася в зрозумілості своїх слів для іншого» [8, с. 64]. Е. Бенвеніст писав: «... ситуація, невід'ємна від використання мови, є ситуація обміну та діалогу» [2, с. 27]. Однак проблематика, пов'язана з дослідженням діалогу в такій широкій постановці, стала актуальною лише з кінця 70-х років, коли

праці та ім'я М. Бахтіна отримали світове визнання. За зауваженням В. В. Іванова, філософські дослідження лінгвістичної теорії Соссюрі, проведені М. Бахтіним і його учнем В. Н. Волошинова, і висловлені ним позитивні ідеї на кілька десятиліть, випередили ту проблематику, яка в останні двадцять років стала енергійно розроблятися вітчизняним і зарубіжним мовознавством [5].

Проблема комунікації, яка стосується концепції діалогізму, тісно пов'язана з персоналістичним сприйняттям буття і майже ніколи не зачіпає понять соціальності. На Іншому рамки діалогу немов замикаються. Це результат філософської абстракції, в якій Інший, звичайно, покликаний відображати багатьох, всіх інших. Проте «Ми», як це звучить у Бубера та Франка, – це та межа соціальності, яка задається самим форматом концепції діалогу. Не буде перебільшенням зазначити, що діалог змінює фокус соціальності, сприймаючи її з перспективи екзистенціального Я. Соціальність у цьому випадку репрезентується бінарною діалогічністю, що є близькою традиціям соціологічної робінзонади, висхідній до Ж.-Ж. Руссо. Незважаючи на критику цієї традиції, її несприйнятливість до постановки проблеми мови (втім, у філософії Ебнера, Розенштока-Хюссі саме мова центрує діалог), соціальної дії, соціальної системи, вона і сьогодні зберігає свої позиції, залишаючись впливовим напрямом, в тому числі соціальної філософії.

Сферою активного дослідження діалогу як комунікаційної моделі є його використання в програмуванні та комп'ютерній техніці. Ідея діалогу була покладена в основу концепції інтерактивності технічних пристроїв. Виходячи з неї, створюється інтерфейс комп'ютерних програм, тобто має місце імітація в програмі партнера по діалогу: як модель спілкування задіюється питально-відповідна (input-output) форма. Діалогові вікна операційних систем імітують спілкування людського «Я» з «Ти» техніки. Завдяки цьому інтерактивне управління технічними системами стає комфортним і звичним ділом. Інструментальне застосування техніки, властиве індустріальній епосі, змінилося комунікативною взаємодією з технічними пристроями. Завдяки цьому комп'ютер як партнер все ширше використовується в таких сферах, як управління, освіта, дозвілля, комунікація і т. д.

Можна підсумувати, що філософія діалогу помітно збагатила дослідницькі підходи до комунікації. Вона не тільки загострила

бінарне розуміння комунікативних процесів, але й запропонувала філософський апарат для виявлення багатосторонніх аспектів інтерактивності в людському спілкуванні. Постаючи як філософія Іншого, філософія діалогу зуміла сформулювати світоглядний образ світу, в якому виключено гносеологічну самотність суб'єкта, в якому людина за визначенням «приречена» комунікувати. І в цьому полягало посилення, яке вже згодом допомогло філософії комунікації легітимізувати свій предмет і розвивати власні підходи, що інколи далеко віддалялися від початкових передумов діалогізму.

Література:

1. Бахтин М. М. Марксизм и философия языка: Основные проблемы социологического метода в науке о языке / М. М. Бахтин. – М. : Лабиринт, 1993. – 288 с.
2. Бенвенист Э. Общая лингвистика / Э. Бенвенист. – М. : Прогресс, 1974. – 250 с.
3. Бубер М. Я и Ты / М. Бубер. – М. : Высш. шк., 1994. – 298 с.
4. Греймас А.-Ж., Курте Ж. Семиотика. Объяснительный словарь теории языка / А.-Ж. Греймас, Ж. Курте // Семиотика. – М. : Радуга, 1983. – С. 481–550.
5. Иванов В. В. Значение идей М. М. Бахтина о знаке, высказывании и диалоге для современной семиотики / В. В. Иванов // Труды по знаковым системам. – Тарту, 1973. – Вып. 6. – С. 5–44.
6. Кожина М. Н. О диалогичности письменной научной речи / М. Н. Кожина. – Пермь, 1986. – 230 с.
7. Назарчук А. В. Философское осмысление диалога через призму коммуникативного подхода / А. В. Назарчук. – Вестник МГУ, серия 7 (философия), 2010. – № 1. – С. 51–71.
8. Постовалова В. И. Язык как деятельность: Опыт интерпретации концепции В. Гумбольдта / В. И. Постовалова. – М. : Наука, 1982. – С. 64.
9. Bohm D. On Dialogue. Edited by Lee Nichol. – London: Routledge, 1997.
10. Isaacs, W. The Process and Potential of Dialogue in Social Change // Educational Technology. Jan.-Feb., 1996. – P. 20–30.